

Számvetés – Megjegyzések egy „apokrif” Eszmélet-lapszámhoz

„Nincs ma Magyarországon számottevő erő,
amely kapitalista restaurációt kívánna, de
nincs olyan sem, amely továbbra is vállalná
az egypártrendszerű diktatúrát”.

„Spectator”, 1956

1958 októberében – Oxfordban – megjelent az *Eszmélet* folyóirat első száma, a jelenleg is működő lap egyik fontos szellemi elődje. Mészáros István főszerkesztő bevezetőjéből megtudhatjuk, hogy ennek „[...] már 1956 végefelé meg kellett volna jelenni. [...] Szerkesztőbizottságát – először lehettünk tanúi Magyarországon ilyen széles s valóban eszmei összefogásnak – Bernáth Aurél, Déry Tibor, Illyés Gyula, Kodály Zoltán és Lukács György alkották. A szerkesztőbizottság 1956 nyarán kezdte meg a működését és Mészáros Istvánt választotta a folyóirat felelős szerkesztőjéül.”¹ Mészáros egy későbbi közléséből tudjuk továbbá, hogy a munkálatok tényleges irányítója döntően ő volt, a szerkesztőség többi tagja, a magyar kultúra talán legfontosabb reprezentánsai, inkább csak a nevüket adták a vállalkozáshoz. Az eredetileg havilapnak tervezett orgánus címét is Mészáros javasolta („József Attilára gondolva”), s ő volt az, aki a vonakodó Kodályt rábeszélte, hogy vállalja a tagságot. „Másfél órás beszélgetés után, amelyben a legkényesebb kérdésekről is alaposan faggatott, ezzel a mondattal búcsúzott tőlem, miután a beadványunkat aláírta: »tíz-ezer olvasót kívánok a folyóiratnak«. Az nem is volt akkor kétséges. Természetesen Kodály részvételének nagy szerepe volt a [...] folyóirat engedélyezésében”, amely az MTA kiadásában jelent volna meg.²

A lap gyakorlati beindítása ugyan így sem volt problémáktól mentes, de végül a hivatalos szervek is engedélyezték, s az október 23-a előtti hetekben már „előkészületben volt az első szám kidolgozása, és javában folytak a nyomdai-kiadói tárgyalások is.” 1956 októberének

és novemberének mozgalmas (forradalmi és ellenforradalmi) eseményei azonban véget vetettek e sokat ígérő kísérletnek.³ Mészáros elhagyta az országot, és csak két évvel később, Angliában látott neki a félbemaradt projektum befejezésének. Az ezúttal már csak kéthavi periodikának szánt „tudományos és művészeti” lap azonban nem bizonyult hosszú életűnek: 1959 nyarán még elkészült a második szám,⁴ de folytatni már nem sikerült.

Ha fellapozzuk az 1989-ben elindult (vagy mondhatjuk akár így is: újraindult) *Eszmélet* első számát, közvetlenül Tőkei Ferenc *Ajánlása* után egy rövid beköszöntőt olvashatunk, amelyből kiderül, hogy az alapítók csatlakozni kívántak az 1950-es években torzóban maradt folyóirathoz – s nem csupán a nevükben. József Attila híres versének címe egyébként igen gyakran felbukkan a magyar folyóiratok történetében: Mészáros kezdeményezésén túl, *Eszmélet* néven próbált a '60-as, '70-es években Horgas Béla létrehozni egy lapot, amelyet akkor nem engedélyeztek, és az ELTE tanárképzőjének hallgatói szintén ezen a címen adtak ki diáklapot az 1980-as években.⁵

Úgy tűnik azonban, hogy most még egy további elemmel kell kiegészítenünk az „Eszmélet folyóiratok” listáját. Egy – az ELTE Egyetemi Könyvtárának kéziratárából előkerült – dokumentum tanúsága szerint ugyanis 1956 végén is megjelent egy – bizonyosan periodikának szánt – lap *Eszmélet* néven, amely nyilvánvalóan nem azonos a Mészáros István által szerkesztett, 1958–1959 között nyugati emigrációban működő *Eszmélettel*.

A következőkben e dokumentum keletkezési körülményeit, eredetét próbáljuk felderíteni és egyúttal az 1956-os események kontextusába helyezni, jelen írás mellékleteként pedig átiratban és fakszimilében is közöljük a lap „Spectator” nevet használó, egyelőre nem azonosított szerzőjének „Számvetés” című „vezércikkét”.

Egy elfeledett lapszám

Az Egyetemi Könyvtár – rendkívül gazdag – 1956-os lapgyűjteménye a rendszerváltásig a zárolt, titkosított állományba tartozott. 1956 novembere után a könyvtár vezetői úgy döntöttek, hogy elkülönítik az egyes lapok október–novemberi számait a többitől. Az anyag zárt raktárba került, s több mint három évtizeden át jelöletlen dobozokban állt. Az évtizedes elzártságnak egy jelentős előnye mégis volt: az anyag – amely 2017 óta teljes terjedelmében online is kutatható

– jó minőségben maradt fenn.⁶ Ebből az állományból került elő a fentebb említett, ezidáig ismeretlen, „apokrif” *Eszmélet*-lapszám.⁷ A dokumentum az Országos Széchényi Könyvtárban is megtalálható, ám itt csak az első oldala (a címsorral és egy ismeretlen szerző versével) érhető el, a többi része hiányzik, így könnyen elképzelhető, hogy az Egyetemi Könyvtár címkézetlen dobozaiban őrződött meg e „forradalmi” kiadvány egyetlen teljes (közgyűjteményi) példánya.

Maga a dokumentum nem túl hosszú, mindössze nyolc oldal, és sajnos nem sokat árul el magáról: nincsenek feltüntetve a szerkesztők és az egyes írásoknál sem találjuk a szerzők neveit. Csupán a folyóirat címét ismerhetjük meg, s azt, hogy ez az első évfolyam legelső száma. Mottónak József Attila egyik töredékét használta az ismeretlen szerkesztő.

A kiadás időpontját illetően, az OSzK és az ELTE EK katalógusai-ban is 1956. november 5-e szerepel, a lap azonban ennél bizonyosan később látott napvilágot – néhány héttel, vagy talán egy hónappal is a föltüntetett dátum után. Ugyan erre vonatkozó adat nem szerepel a címloldalon, az egyes írások alatt szereplő dátumokból és a szövegekben található egyéb utalásokból mégis jó közelítéssel megállapítható a megjelenés időpontja. A legkésőbbi dátum, ami szerepel a dokumentumban, november 23-a, vagyis az ún. néma tüntetés⁸ napja, aminek egyik jellegzetes epizódját az „Emberek a kapu” alatt című, másfél oldalas életkép örökíti meg. Ennél korábban nem jelenhetett meg a lapszám, s vélhetően az újjászerveződő hatalom december eleji megtorló akciói után sem. (December 9-én letartóztatták a *Központi Munkástanács* vezetőit és aktivistáit, december 11-én betiltották a *Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsát*, és ezekben a napokban kezdődtek meg a vidéki – salgótarjáni, miskolci, egri – sortüzek is.) Nagyjából tehát erre a – november 23-a és december 9–12-e közé eső – bő két hétre tehetjük a megjelenést.

Az egyes írások keletkezési ideje kapcsán bizonyosan megállapítható, hogy egyik sem íródhatott a felkelés előtt, részben azért, mert néhány vers alatt találhatunk (november eleji-közepi) dátumokat, részben pedig azért, mert a szövegek egyébként is árulkodnak magukról: lényegében mindegyiket áthatja az október 23-a utáni napok eseményeinek élménye és a november 4-ei intervenció okozta sokk. Ezzel ki is zárhatjuk a legevidensebbnek tűnő magyarázatot, mégpedig azt, hogy a lapnak valamilyen módon köze lenne a Mészáros-féle *Eszmélethez*, hiszen tudjuk, annak a cikkei még jóval október 23-a előtt keletkeztek, és Mészáros két évvel később, az emigrációban,

ezekből állította össze a fentebb említett lapot. Nem elhanyagolható szempont továbbá, hogy Mészáros bizonyára megemlítette volna ezt az 1956. november–decemberi „őst” a már idézett, 1958-as szerkesztői bevezetőjében. Ő azonban semmiféle utalást nem tett a most megtalált dokumentumra.

Mészáros István közreműködését persze nem lehet száz százalékos biztonsággal kizárni. Érvelhetünk mellette azzal, hogy nem túlzottan nagy az esély arra, hogy valakinek – tőle függetlenül – éppen az *Eszmélet* cím jutott eszébe, ráadásul ugyanabban az évben, másrészt pedig az írások szellemisége is beleillik Mészáros „profiljába”, vagyis akár ő is lehetett a szerkesztő. Sajnos ezt már nem tudjuk megkérdezni tőle.

A szerzők és szerkesztők azonosítása tehát nem egyszerű feladat, és bocsássuk is előre: jelen írás sem fogja a személyüket felfedni. Mindössze egyetlen kisebb nyom áll rendelkezésünkre, amin elindulhatunk, s ami talán a későbbiekben elvezethet a dokumentum szerzőihez. Ahogy fentebb utaltunk rá, nevek nincsenek az egyes szövegeknél feltüntetve, van viszont két álnév: *Tilius* (a „Rettenet ellen” című versnél) és *Spectator* a „Számvetés” című cikknél. Előbbi szerző azonosítása egyelőre nem tűnik lehetségesnek, *Spectator* viszont némileg több lehetőséggel kecsegtet – igaz, ez egy meglehetősen gyakori álnév (nyilvánvalóan beszédes jelentése miatt is: megfigyelő, néző, szemlélő), az 1956-ot megelőző bő fél évszázadban többször is felbukkant, nagy valószínűséggel különböző szerzőket takarva.

A XX. század legismertebb – bár mára lényegében a feledés homályába veszett – „*Spectator*”-a kétségkívül Krenner Miklós (1875–1968) volt, a két világháború közötti erdélyi magyar közélet talán legfontosabb újságírója, közéleti személyisége. Az 1920-as években a *Rendkívüli Újság* és az *Erdélyi Hírlap* munkatársaként dolgozott, de ezeken kívül számos napilapban és folyóiratban is publikált, 1938-tól pedig a (Pető-féle) *Magyar Nemzet* főmunkatársa lett.

Krenner meggyőződéses transzilvanista volt, munkásságában, publicisztikájában az Erdélyben élő nemzetiségek összefogását és autonómiáját képviselte – az egyenjogúság szellemében. Leginkább haladó gondolkodású, nemzeti-liberálisként jellemezhetjük, hangsúlyozottan antihorthysta és erős antifasiszta meggyőződéssel. Méliusz József visszaemlékezései szerint, *Spectator* „[...] olyan klasszikus koncepciójú liberális demokrata, aki [...] a forradalmi harcban született amerikai polgári demokrácia szülöttének tekintette radikális erkölcsi gondolatvilágát. [...] Nem, szó sincs róla, *Spectator* nem volt marxista.”⁹

Méliusz jellemzésének élesen ellentmond Krenner szócikke a *Magyar életrajzi lexikonban*, illetve Széchy Andrásnak az *Ezredvég* folyóiratban megjelent írása,¹⁰ amelyek szerint ő lenne a szerzője egy 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején megjelent kommunista brosúrának. A *Belügyi Közlöny* 1920. február 8-i számának mellékletében („Jegyzék az elkobzandó és megsemmisítendő kommunista, bolsevista és anarchista sajtótermékekről”), a „tiltólistán” négy darab Spectator-szöveget is találhatunk: „Mi történt március 21-én”, „Néhány szó a tanácsköztársaságról”, „A kilyukadt papzsák”, „A vesztett háború”.¹¹ Megbízható adatok hiányában, sajnos nehéz megállapítani, hogy ki írhatta e népszerűsítő kiadványokat, nem tudjuk, ki lehet ez az „1919-es Spectator” (a *Belügyi Közlöny* sem azonosította, csak az álnevet tüntette fel), annyi azonban elég valószínű, hogy nem Krenner Miklós, ahogyan az is, hogy az 1956-os „Számvetés” szerzője sem ő. Igaz ugyan, hogy 1956 már Budapesten érte (még 1943 folyamán költözött el Erdélyből az őt ért szélsőjobboldali támadások miatt), de két (nyomós) okból mégis kizárható Krenner szerzősége. Az 1956-os kis cikk és a fentebb sorolt, 1919-es brosúrák alapvetően az öngazgató szocializmus antikapitalista, antibürokratikus elméleti-kulturális hagyományához kapcsolódnak, s mint ilyenek, Krenner – markánsan polgári-demokrata szellemű – életművébe meglehetősen szervesen illeszkednének. Fennmaradt másrészt Krenner-Spectator igen terjedelmes személyes naplója, mely szintén az ő szerzősége ellen szól. A naplót 1919 októberében kezdte el írni Aradon, de néhány hónap múlva abbahagyta, s csak 1940-ben látott neki újra, hogy aztán egészen haláláig, 1968-ig rendszeren vezesse. Az Országos Levéltárban több tucat füzet őrizi – egyébként magánhasználatra szánt – napi bejegyzéseit, melyeket sok szempontból rendkívül hasznos és értékes forrásnak tekinthetünk.¹² Az 1950-es évek közepének feljegyzései azonban arról tanúskodnak, hogy Krenner már nem igazán törődött a politikával, rövid, napi közlései pedig pusztán banális dolgokról mesélnek, úgymint az aznapi időjárás vagy a szerző általános közérzete. Elvértve esetleg szemlélte, kivonatolta a friss napilapokat. Semmi nem utal tehát arra, hogy Krenner bármilyen értelmiségi szerveződésekben, szerkesztőségben stb. közreműködött volna 1956 őszén, telén.

Spectatorunk személye így egyelőre rejtély marad. Bizonyára nem volna haszontalan megtudni, hogy ki vagy kik álltak az 1956-os, „forradalmas” *Eszmélet*-lapszám mögött, de ennél mégis jóval érdekesebb az, ami benne található.

1956 története napjaink emlékezetpolitikájának egyik kiemelten fontos eleme. Mi sem szemlélteti ezt jobban, mint a 60. évfordulóra megrendezett, milliárdos költségvetésű kampány és a politikai kinevezettekkel teletömött '56-os emlékbizottság. (Csak érdekességgéppen említsük meg, hogy 13 állandó tagja közül 6 fő államtitkár volt.) E bizottság legfőbb funkciója, hogy örködjön a történelem „helyes” interpretálása felett, s hogy meghatározza, monopolizálja az 1956-tal kapcsolatos kutatásokat, az ismeretterjesztő irodalmat, filmeket, és persze ezeken keresztül egyúttal a közvélekedést is. A történelem így a „pesti srácok és lányok” végletekig leegyszerűsített „sztorijaira” vagy egyéb más toposzokra hullik szét, harcos szovjetellenességgel, antikommunizmussal, s mostanában egyre inkább – szabadságharcos közhelyekbe csomagolt – antiliberalizmussal és Nyugat-ellenességgel kiegészítve. Természetesen 1956 politikai célú, legitimációs felhasználása nem újkeletű dolog, már a rendszerváltás időszaka óta kísért. Az ellenforradalom narratíváját 1989–90 után gyorsan felváltotta egy merőben új olvasat: 1956-ból a berendezkedő új polgári rendszer történelmi előképét konstruálták meg, emellett rendkívül alkalmas volt arra is, hogy felfedezzék benne a – különben nem igazán jelentős – magyarországi polgári-demokratikus hagyományokat.¹³

Mondanunk sem kell, a történeti kérdéseknek ez a teleologikus felfogása meglehetősen távol áll a tudománytól, és persze az egykor ténylegesen szóba kerülő alternatívák sem e dichotomikus kategóriák – polgári demokrácia vagy sztálinista diktatúra – szűkös keretei között merültek fel – ahogy azt a mellékletben közölt dokumentum is jól szemlélteti.

A „merre tovább” kérdésére adott válaszok sokfélék voltak, és köztük az államszocializmus társadalmasítása, önigazgatói irányba való továbbfejlesztése is hangsúlyosan jelen volt, ami mindenekelőtt a *munkástanácsokban* testesült meg. Követeléseik, programjaik ugyan – ahogyan azt a „Számvetés” szerzője is megjegyzi –, spontán, alulról szerveződő jellegükből adódóan – és persze az idő rövidsége miatt –, nem voltak világos elméleti keretekbe foglalva. Ettől függetlenül, nem egyszerű feladat 1956 történései közül kiiktatni vagy elbogatellizálni a munkástanácsok szerepét, noha szögezzük le mindjárt azt is, jelentőségük eltűlése is félrefogás lenne, hiszen például – egyebek mellett – a restauratív (a valóban ellenforradalmi) tendenciák szintén felütötték a fejüket – elég, ha ehelyütt csak Mindszenty érsek fellépésére utalunk.

A munkástanácsok létrehozásának gondolata nem október 23-a után született meg, már hónapokkal azelőtt felvetődött. A munkásigazgatás követelése a *Petőfi Kör* október 23-ai kiáltványában is felbukkantak, egy nappal korábban pedig meg is alakult az első munkástanács a diósgyőri MÁVAG-ban. Ezután az ország több pontján spontán módon jöttek létre különféle munkástanácsok, és október 26-ára az ország legtöbb gyára már az ő kezükben volt.¹⁴

Október 31-én Budapesten összeült a munkástanácsok parlamentje is, melyben 24 nagyüzem képviselői vettek részt – mint például a Ganz, a MÁVAG, a Beloiannis vagy az Egyesült Izzó –, a Paraszt Szövetség, az egyetemek forradalmi bizottságainak és az Értelmiség Forradalmi Bizottságának küldötteivel kiegészítve. Egy 9 pontból álló határozatot fogadtak el működésük jövőbeni rendjéről, amelynek legfontosabb alapelveit az első két pontban rögzítették. „1. Az üzem a munkásoké. A munkások az államnak a gyár termelése után adót és az üzemi nyereségből megállapított részesedést fizetnek. 2. A vállalat legfőbb irányító szerve a dolgozók által demokratikusan választott munkástanács.”¹⁵

Részletes tervzetben fejtette ki Magyarország jövőjét illető elképzeléseit a Nagy-kormány államminisztere, a demokratikus szocialista (de nem marxista) Bibó István is. Bibó egy sajátos, hibrid rendszer képét vázolta fel, melyben az önigazgató formák mellett a magán- és az állami tulajdon bizonyos elemei is megjelentek – hangsúlyozottan a szocializmus dominanciájával. „Magyarország társadalmi formája a kizsákmányolás tilalmán alapuló társadalmi rend (szocializmus), ami közelebbről jelenti:

1. az 1945-ös földreform fenntartását 20–40 holdas maximummal;
2. a bányák, a bankok és a nehézipar államosításának fenntartását;
3. a meglévő gyáraknak munkásigazgatáson, munkásrészvényeken vagy nyereségrészesedésen alapuló közösségi tulajdonát;
4. az egyéni és szövetkezeti szabad vállalkozás teljes lehetőségét, a kizsákmányolás tilalma által megszabott biztosítékokkal;
5. a magántulajdon szabadságát a kizsákmányolás tilalma által megszabott korlátok között;
6. teljesen kiépített munkásvédelmet és a munkásszervezkedési szabadság teljességét
7. általános társadalombiztosítást.”¹⁶

A fegyveres ellenállást ugyan a november 4-ei szovjet intervenciót követő nagyjából tíz nap alatt jórészt leverték, az ösztársadalmi tiltakozás és ellenállás azonban még hetekig folytatódott, amelynek

talán legfontosabb hordozói a munkástanácsok voltak. November 14-én az Egyesült Izzóban megalakult a *Nagybudapesti Központi Munkástanács*, amelyet a berendezkedő új hatalom egy ideig taktikai okokból kénytelen volt tárgyalófélnek elismerni. Beleegyeztek továbbá abba is, hogy november 21-én a Sportcsarnokban összeüljön a munkástanácsok országos értekezlete, ezért a Központ Munkástanács 19-étől meghirdette a sztájk befejezését, a munka felvételét. 21-én azonban szovjet tankok szállták meg a Sportcsarnok környékét, így december 9-ére újra értekezletet hívtak össze. A hatalom azonban ekkor már erőszakosabb eszközökhöz nyúlt: szovjet katonák – a magyar rendvédelemmel kiegészítve – megszállták az épületet és mindenkit letartóztattak.¹⁷

Kádárék hatalmának konszolidálódása 1956 végére egyre inkább feleslegessé tette a munkástanácsokkal való kompromisszumos meg egyezést. Az államszocializmus visszaállítása elkerülhetetlenné vált, a szocializmus egyéb formáinak meghonosítása pedig hosszú időre kikerült a lehetséges történelmi alternatívák sorából.

*

1956 őszén és telén számtalan, a munkástanácsokhoz és az őket támogató értelmiségi szervezetekhez kötődő tervezet, kiáltvány, javaslat és program látott napvilágot. Ezek Bill Lomax és Kemény István jóvoltából – több mint harminc éve – kötetben is olvashatók. Az alább közölt szöveg e dokumentumok sorához kapcsolható, egyelőre ismeretlen szerzője pedig ahhoz az öngazgatói, forradalmi hagyományhoz, melyet a mindenkori hivatalos emlékezetpolitika képviselői (a Kádár-korszaktól kezdve egészen napjainkig) nagy igyekezettel próbálnak szőnyeg alá söpörni.

Dokumentum

Számvetés

Közsorsa egyénnek és nemzetnek a maga ügyét, a maga küzdelmét az egyetemes történelek középpontjába, az egyetemes történelem távlatának fókuszába állítva szemlélni. Nemzeti katasztrófákkal terhes összeütközések, a nemzeti öntudatot és életerőt ernyesztő kiábrándulások után azonban a józan értelem kételkedve kérdi önmagától, vajon megokolt-e, reális-e az egyetemes érdeknek ez az igénye, s ha

az, a küzdelem milyen sajátjai teszik azzá. Természetes tehát az, hogy a forradalmat féltő szorongások idején élesre finomult hallásunk a tragikus fönségű harcokat kísérő nemzetközi kórusból azokra a hangokra figyelt föl érzékenyen, amelyek úgy vélték, hogy a magyar forradalomban egyetemes érdekű és érvényű új történeti jelenségek mutatkoznak. De az is természetes, hogy aggódva kérdeztük önmagunktól, ha e vélekedésekkel értünk egyet, hogy nem leszünk-e áldozatai egy téveteg, önámító erőfeszítésnek, amely kétségbeejtő magárahagyatottságunkban, érzékelhető, reális segítő erők helyett, a történelemben keres archimédeszi pontot a harc megvívásához. Egyesek azok közül, akik nem tartoznak sem tevékenyen, sem érzelmileg az októberi eseményeket létrehozó belső erőkhöz, akik a maguk helyét a mozgalom sodrából jobbra vagy balra vélik megjelölni, az októberben megindult küzdelmet szabadságharcnak illetve felkelésnek nevezik. Pedig nyilvánvalóan forradalomról van szó, a 89-es francia és a 17-es orosz forradalom közvetlen rokonáról, vértestvéréről. Mert a magyar küzdelem nemcsak egy idegen hatalom gazdasági és politikai elnyomása s nem is csak egy személy vagy csoport uralma ellen folyik, hanem egy avult társadalmi és gazdasági rendszer ellen – egy korszerű, elméletbe ugyan még nem foglalt, de a harcot megvívó tömegekben már határozott körvonalakkal testesedő új rend nevében. Ezek a tömegek – s ez a forradalom másik lényeges ismérve – a társadalom alapvető termelő osztályai, a munkásság és a parasztság. Hallani ugyan kül- és belföldön egyaránt olyan nézeteket, melyek szerint ez a forradalom jellegzetesen értelmiségi megmozdulás volt, hiszen első katonái és vértanúi egyetemisták, fiatal értelmiségiek, előkészítői írók. Csakhogy aki ez utóbbi kétségtelen tényekből az előbbi következtetést vonja le, az nem érti, nem ismeri a magyar társadalom szerkezetében és közfelfogásában beállott változásokat. Tíz esztendő egy nemzet életében szinte nyom nélkül is elmúlhat, de évszázadra való változást is hozhat, ha a körülmények összjátéka úgy akarja. Magyarországon, a Habsburg Monarchiában betöltött szerepének, a nemzetiségi problémáknak és a Trianon után előállott helyzetnek a következtében majd egy teljes század megoldatlan problémái, kérdései torlódtak össze. Az 1945-re következő évtized radikálisan oldotta meg ezeket a kérdéseket, mégpedig a társadalmi fejlődés legmagasabb szintjének követelése szerint. S ezekhez a megoldásokhoz olyan elrendő politikai célokat, társadalmi ideálokat kapcsoltak, amelyek a század legmagasabb céljait és eszményeit jelentik. Ámde ezekhez a radikális megoldásokhoz és eszményi célokhoz olyan gyakorlati politi-

kai rendszert társított az uralkodást magához ragadó kis csoport, mely éppen azt akadályozta meg, hogy a megoldások gyümölcsözzenek, s e célok formálják a további társadalmi-politikai fejlődést. Ez a rendszer egy idegen társadalom sajátos terméke, egy idegen lelkeség szélsőséges megnyilatkozása, amely annál természetellenesebb volt nálunk, hiszen fönntartása már szülőhazájában is csak végleges erőszakkal volt lehetséges. Társadalmi tulajdonba vettük ugyan a termelőeszközöket, de a rendszer végül is kegyetlen államkapitalizmust valósított meg; egyenlőséget iktattunk ugyan törvénybe, de a rendszer valósággal feudális uralkodó kasztot alakított ki; véleményszabadságot szentesítettünk, de még a magánéletre vonatkozó gondolatokat is monopolizálták uralkodóink; laicizáltuk végre az államot s a párt államvallással illetőleg egyházzá mitizálta magát. Negyvenöt s a következő évek radikális megoldásai és eszmei célkitűzései a korszerű forradalmat jelentették, az érvényesülésüket akadályozó rendszer pedig a korszerű ellenforradalmat. Ezeket a forradalmi változásokat és eszményi célokat 45-ben érzelmileg ugyan a termelő osztályok többsége magáévá tette, de akkor még csak egy kis réteg politikai, gazdasági és szociális eszmélkedésének voltak értelmi, ideológiai alapjai is. Munkások, akik a gondolkodás értelmiségi fokáig jutottak el, a munkásságból és parasztságból származó s velük hűséget vállaló értelmiségiek és más becsületes entellektüelek alkották ezt a réteget. Ez a réteg tehát szemben állt az importált rendszerrel, s egyúttal az egyetlen reális belső erőt jelentette vele szemben. Az egykori uralkodó osztályok s a hozzájuk húzó középosztály a rendszer nyomása alatt szétzüllött, s töredékeinek politikai magatartása idegen fegyveres beavatkozásra s restaurációra való vágyakozásban merült ki. A felnövő új értelmiség, s az egyre nagyobb tömegben értelmiségi szintre emelkedő munkásság és parasztság ehhez a forradalmi réteghez csatlakozott, hiszen a múlttal és a jelen rendszerrel szemben való érzelmi magatartását ez a réteg fogalmazta meg elméletileg is. Így jött létre az említett forradalmi változások és célok megvalósítása érdekében, és az azt gátló idegen rendszerrel szemben a teljes nemzeti egység. Ezen csupán az egykori uralkodó osztályok maradványai s az importált rendszer haszonélvező hívei maradtak kívül. Az előbbieket jobbra, az utóbbiakat balra vélték magukat az egységtől, valójában azonban szerepüket tekintve azonosak egymással: egyaránt ellenforradalmiak és reakciók. A létrejött nemzeti egység szülőkei tehát távolról sem csupán az idegen uralom lerázására való törekvés vagy pillanatnyi elkeseredésből kirobbant felkelés, hanem az értelmiségi szintre emelkedett munkásság

és parasztság által kitűzött célok realizálásáért vívott küzdelem, forradalom. E küzdelem egységes minden lényeges kérdésben: a birtoklás, a termelés és a részesedés kérdésében. Társadalmi tulajdon, kollektív termelés, egyenlőjogú részesedés, és ennek következtében szociális állam, szocialista társadalom: ez az egységes nemzet közóhaja ma. Ebben a helyzetben természetesen értelmetlen mind a burzsoá értelemben vett osztályparlament, mind az osztálydiktatúra. S éppen ez a magyar forradalom nagy történeti újsága. A burzsoá parlamentarizmusban ugyanis a birtoklást, a termelést és a részesedést illetően folyik a küzdelem szocialista és nem szocialista erők között; az osztálydiktatúrának pedig a magántulajdonhoz ragaszkodó uralkodó osztályokkal szemben lehet csak értelme. A magyar társadalom fejlődésében már túlhaladta e politikai, államigazgatási formákat. A nemzet ma olyan több párttal működő parlamenti demokráciát akar, melyben a különféle elképzelések nem egymás megsemmisítésére, hanem egymást ösztönözve és ellenőrizve versenyt küzdenek a szocializmus valóraváltásáért. Ebben a rendszerben nem fordulhat többé majd elő, hogy csak véres forradalom útján szabadulhat meg a nemzet egy hibás politikától, egy bűnös csoporttól. Nincs ma Magyarországon számottevő erő, amely kapitalista restaurációt kívánna, de nincs olyan sem, amely továbbra is vállalná az egypártrendszerű diktatúrát.

Spectator

S Z Á M V E T É S

Közsorsa egyénné és nemzetnek a maga ügyét, a maga küzdelmét az egyetemes történelem középpontjába, az egyetemes történelmi távlatnak fókuszába állítva szemléli. Nemzeti katasztrófákkal terhes összeütközések, a nemzeti önudat és életkorát amagasztó kiabrándulások után azonban a józan értelem kitérőve körüli önmagától, vajjon megokolt-e, realitása az egyetemes érdeknek és az igénye. s ha az, a küzdelem milyen sajátjai tessék azzá. Természetes tehát az, hogy a forradalmat feltű szorongások idején előre kinomult hallásunk a tragikus főnségi harcokat kísérő nemzetközi körülből azokra a hangokra figyelt föl érzékenyen, amelyek egy vélték, hogy a magyar forradalomban egyetemes érdekű és érvényű új történelmi jelenségek mutatkoznak. De az is természetes, hogy aggódva kérdeztük önmagunktól, ha e válekedésekkel értünk egyet, hogy nem leszünk-e áldozatai egy tüveteg, önámító erőfeszítésnek, amely kétségbeesztő megárahagyatottságunkban, érzékelhető, reális segítő erők helyett, a történelemben keres archimédesszi pontot a harc megvívásához.

Egyesek azok közül, akik nem tartoznak sem tétékenyen, sem érzelmileg az októberi eseményeket létrehozó belső erőkhöz, akik a maguk helyét a mozgalom sodrából jobbra vagy balra válik megjelölni, az októberben megindult küzdelmet szabadságharcnak illetve felkelésnek nevezik. Pedig nyilvánvalóan forradalomról van szó, a 89-es francia és a 17-es orosz forradalom közvetlen rokonáról, vértestvéréről. Mert a magyar küzdelem nemcsak egy idegen hatalom gazdasági és politikai elnyomása s nem is csak egy személy vagy csoport uralma ellen folyik, hanem egy avult társadalmi és gazdasági rendszer ellen, - egy korszerű, elmelethe ugyan még nem foglalt, de a harcot megvívó tömegekben már határozott körvonalakkal testesedő új rend nevében.

Ezek a tömegek, - s ez a forradalom másik lényeges ismérve -, a társadalom alapvető termelői osztályai, a munkásság és a parasztság, hallani ugyan külföldi és belföldön egyaránt olyan nézeteket, melyek szerint az a forradalom jellegzetesen értelmiségi mozgalom volt, hiszen első káboni és vértanúi egyetemisták, fiatal értelmiségiek, előkészítői írók. Csakhogy aki ez utóbbi kétségtelen tényekből az előbbi következtetést vonja le, az nem érti, nem ismeri a magyar társadalom szerkezetében és közlelőfogásban beállott változásokat.

Tíz esztendő egy nemzet életében szinte nyom nélkül is elmúlhat, de évszázadra való változást is hozhat, ha a körülmények összjátéka úgy akarja. Magyarországon, a Habsburg monarchiában betöltött szerepének, a nemzetiségi problémának és a Trianon után előállított helyzetnek a következtében majd egy teljes század megoldatlan problémái, kérdései torlódtak össze. Az 1945-re következő évtized radikálisan oldotta meg ezeket a kérdéseket, megpedig a társadalmi fejlődés legmagasabb szintjének követelése szerint. S ezekhez a megoldásokhoz olyan előrendő politikai célokat, társadalmi ideálokat kapcsoltak, amelyek a század legmagasabb céljait és eszményeit jelentik. Amde ezekhez a radikális megoldásokhoz és eszményi célokhoz olyan gyakorlati politikai rendszert társított az uralkodást magához ragadó kis csoport, mely éppen azt akadályozta meg, hogy a megoldások gyümölcsözzenek, s e célok formájuk a további társadalmi-politikai fejlődést. Ez a rendszer egy idegen társadalom sajátos terméke, egy idegen politikai szélösszegek megnyilatkozása, amely annál természetellenesebb volt nálunk, hiszen fönntartása már szülőházájában is csak végleges erőszakkal volt lehetséges. Társadalmi tulajdonba vettük ugyan a termelőeszközöket, de a

rendszer végül is egyetlen államkapitalizmust valósított meg; egyenlőséget írtattunk ugyan törvénybe, de a rendszer valóságosan feudális uralkodó kasztot alakított ki; véleménysszabadságot szentesítettünk, de még a magánéletre vonatkozó gondolatokat is monopolizálták uralkodóink; laicizáltuk végre az államot, s a párt államvallással illetőleg egyházra mitizálta magát. Negyvenöt, s a következő évek radikális megoldásai és eszmei célkitűzései a korszerű forradalmat jelentették, az érvényesülésüket akadályozó rendszer pedig a korszerű ellenforradalmat.

Ezeket a forradalmi változásokat és eszményi célnkat 45-ben értelmezte ugyan a termelő osztályok többsége magáévá tette, de akkor még csak egy kis réteg politikai, gazdasági és szociális eszmélkedésének voltak értelmei, ideológiai alapjai is. Munkások, akik a gondolkodás értelmiségi fokáig jutottak el, a munkásságból és parasztságból származó s velük hűséget vállaló értelmiségiek és más becsületes entellektüelk alkották ezt a réteget. Ez a réteg tehát szemben állt az importált rendszerrel, s egyúttal az egyetlen reális belső erőt jelentette vele szemben. Az egykori uralkodó osztályok s a hozzájuk húzó közép-osztály a rendszer nyomása alatt szétszillett, s töredékeiknek politikai magatartása időben fegyveres beavatkozásra s restaurációra való vágyakozásban maradt ki. A felnövő új értelmiség, s az egyre nagyobb tömegben értelmiségi szintre emelkedő munkásság és parasztság ehhez a forradalmi réteghez csatlakozott, hiszen a múlttal és a jelen rendszerrel szemben való érzelmi magatartását és a réteg foralmazta meg elméletileg is. Így jött létre az eszített forradalmi változások és célok megvalósítása érdekében, és az azt gátló idegen rendszerrel szemben a teljes nemzeti egység. Ezen csupán az egykori uralkodó osztályok maradványai s az importált rendszer hasznélvező hívei maradtak kívül. Az előbbiek jobbra, az utóbbiak balra vették magukat az egységtől, - valójában azonban szerepüket tekintve azonosok egymással: egyaránt ellenforradalmiak és reakciók.

A létrejött nemzeti egység szűlőke tehát távolról sem csupán az idegen uralom lerázására való törekvés vagy pillanatnyi alkosserevésből kirobbant felkelés, hanem az értelmiségi szintre emelkedett munkásság és parasztság által kitűzött célok realizálásaért vívott küzdelem, forradalom. S küzdelem egységes minden lényeges kérdésben: a birtoklás, a termelés és a részesedés kérdésében. Tarsadalmi tulajdon, kollektív termelés, egyenlőjogi részesedés, és ennek következtében szociális állam, szocialista társadalom: ez az egységes nemzet közhangja ma.

Ebben a helyzetben természetesen értelmetlen mind a burzsoá értelemben vett osztályparlament, mind az osztálydiktatura. S éppen ez a magyar forradalom nagy történelmi újsga. A burzsoá parlamentarizmusban ugyanis a birtoklást, a termelést és a részesedést illetően folyik a küzdelem szocialista és nem szocialista erők között; az osztálydiktatúrának pedig a magántulajdonhoz ragaszkodó uralkodó osztályokkal szemben lehet csak értelme. A magyar társadalom fejlődésében már túlhaladta e politikai, államigazgatási formákat. A nemzet ma olyan több párttal működő parlamenti demokráciát akar, melyben a külértele elköpzelések nem egymás megcsúsztatására, hanem egyetértősséggel és ellenérzések versenyt küzdenek a szocializmus valórváltásáért. Ebben a rendszerben nem fordulhat többé majd elő, hogy csak véres forradalom útján szabadulhat meg a nemzet egy hibis politikától, egy bűns csoporttól.

Nincs ma Magyarországon számottevő erő, amely kapitalista restaurációt kívánna, de nincs olyan sem, amely továbbra is vállalná az egypartrendszerű diktatúrát.

Spectator

ESZMELET

1.évfolyam 1.szám

Ahol a szabadság a rend,
mindig érzem a végtelent.

/József Attila/

TUKOR ELŐTT

Lásd be, minden család volt, minden, amiben hittél,
a valóság csak ez, - ez az utcai harc.
Minden régi szavad, minden gondtalan álmod
egy-egy dördülés:

te őlsd meg testvérsídot.
S szétbomlasztja saját énedet is az irtózat,
a multad.

Mert nemcsak az első évek torz hite éget:
gyilkol mind a kába kétely is,
hogy kétely volt csak, és nem bizonyosság.
Bár páncéllá merevednél, lélek!

Bűnhődni,
és /óva a hőst/ jóvátenni, ha lehet még.

Lásd be:
futva hazug isteneket,
mindkőzt leghazugabbhoz menekültél.
Ha ígéjében akad igaz szó is,
rablott jószág csak, tőle idegen.

Hát így vagyunk.
Vess gallyat saját máglyádra, -
bár kívül volna is,
maga előtt nincsen feloldozás:

álmos vívódások,
kusza eszmék,
kőza kételyek
kiáltok jobbik valódat,
mindent kioltok belőled, mi érték.
A maradékkal, mondd meg, mit akarsz?

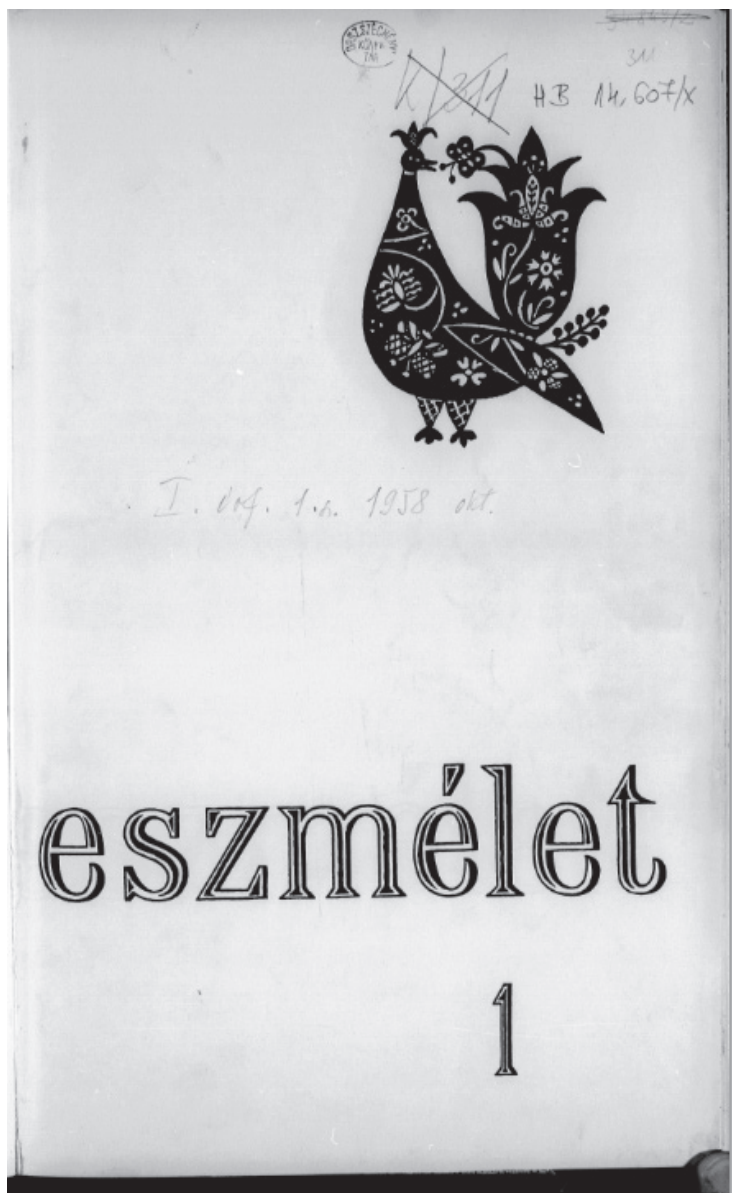
Lásd be, minden család volt, amiben hittél.
Nincs más valóság,
csak ez a harc.

1956. november 5.

R 1208/357

Az 1956-os lapszám első oldala

A Mészáros István által 1958-ban kiadott *Eszmélet* 1. számának borítója

- ¹ *Eszmélet*, 1. évf. 1. szám. Oxford, 1958. október. 1.
- ² Mészáros István 2009. február 23-i levele Botka Ferenchez, a *Déry Archívum* c. könyvsorozat szerkesztőjéhez. Botka Ferenc (szerk.): *Déry Tibor levelezése (1956–1960)*. II/C. Balassi–PIM, Budapest, 2010. 67.
- ³ *Eszmélet*, 1. évf. 1. szám. Oxford, 1958. október. 1.
- ⁴ *Eszmélet*, évf. nélk., 2. szám. London, 1959. nyár. (Mindként szám megtalálható az OSzK mikrofilmtárában.)
- ⁵ *Eszmélet*, 1. évf. 1. szám. 1989. 6.
- ⁶ Különleges 1956-os lapgyűjteményt digitalizált a könyvtár. <https://www.konyvtar.elte.hu/hu/cikk/kulonleges-1956-os-lapgyujtemeny-digitalizalt-konyvtar> (2018. 11. 19.)
- ⁷ A lapszám a következő linken teljes terjedelmében elérhető: https://edit.elte.hu/xmlui/static/uv/uv.html?key=10831/33773&fname=b2_eszmelet_Ievf_1_00015.jpg
- ⁸ 1956 novemberében és decemberében a munkástanácsok és az értelmiségi szervezetek több tiltakozó akciót is szerveztek. November 21–22-én a nagyobb gyárakban sztrájkoltak, 23-án zajlott le a néma tüntetés Budapesten (délután 2 és 3 óra között minden leállt a fővárosban, az utcák csaknem teljesen elnéptelenedtek) és a december 4-ei asszonytüntetés a Hősök terén.
- ⁹ Méliusz József: *Nyaktól fölfelé*. Budapest, 2015. 112.
- ¹⁰ http://ezredveg.vasaros.com/html/2006_02/06024.html
- ¹¹ *Belügyi Közlöny*, 25/6., 1920. február 8. 207.
- ¹² MNL OL, Krenner-család, P 2043, 14. tétel.
- ¹³ Lásd ehhez: Krausz Tamás: A magyar történetírás és a marxizmus. Megjegyzések a „kelet-európaiság” problémájához. *Eszmélet*, 94. sz. (2012. nyár).
- ¹⁴ Kemény István, Bill Lomax (szerk.): *Magyar munkástanácsok 1956-ban*. Dokumentumok. Párizs, 1986. 6. A Petőfi Kör kiáltványát ld. Uo. 14.
- ¹⁵ Uo. 42–43.
- ¹⁶ Uo. 132.
- ¹⁷ Uo. 10.